

ارزیابی اثرات و پیامدهای اقدامات راهبردی توسعه اقتصادی روستایی مورد: استان خوزستان

سیدحسن مطیعی لنگرودی*؛ استاد گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
فضیله دادورخانی؛ استاد گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
هادی یاقوت‌حردانی، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
مجتبی قدیری معصوم؛ استاد گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۶/۰۲

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۲۶

چکیده

غربالگری استراتژیک محیط‌زیست از توانمندترین روش‌ها و ابزارها برای ارزیابی اثرات زیست‌محیطی اقدامات استراتژیک به شمار می‌رود. هدف تحقیق، کاربرد روش مذکور به منظور غربالگری زیست‌محیطی اثرات و پیامدهای اقدامات استراتژیک در حوزه توسعه روستایی با تأکید بر «سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان» است. تحقیق حاضر، از نظر هدف کاربردی و مبتنی بر شیوه توصیفی پیمایشی است. غربالگری استراتژیک محیط‌زیست با استفاده از ابزار چک‌لیست و ماتریس و در چارچوب فن دلفی و نظرسنجی از ۲۶ نفر از خبرگان و کارشناسان مسئول در حوزه‌های مختلف برنامه‌ریزی در ارتباط با ۳۳ مؤلفه محیط‌زیست انجام شده است. نتایج نشان داد که براساس اجماع گروه خبرگان و مقادیر قطعی اهمیت زیست‌محیطی برآورد شده، اثرات اقدام استراتژیک مورد نظر در ارتباط با بسیاری از مؤلفه‌های کلیدی محیط‌زیست از جمله درجه ریسک بر سلامت محیط‌زیست، جمعیت، رفاه و معیشت انسانی، منابع آب سطحی، خاک و سطح زمین، پوشش گیاهی، شرایط و عوامل اقلیمی، دارایی‌ها و منابع طبیعی و تولید پسماند از سطح اهمیت «قابل توجه» برخوردار می‌باشد و اجرای آن پیامدهای بالقوه قابل توجهی بر محیط‌زیست خواهد داشت. افزون بر این، اجماع خبرگان در زمینه قابل توجه بودن اثرات اقدام استراتژیک بر سکونتگاه‌های روستایی و شهری به ویژه مناطق با تراکم فشرده، حمل و نقل و ارتباطات، کاربری اراضی، منظر (چشم‌انداز)، مناطق طبیعی و محدوده‌های با مسائل و مشکلات زیست‌محیطی فعلی بالاتر از حد آستانه «قابل توجه» برآورد شده است. به طور متقابل، اثرات اقدام استراتژیک بر سلامت انسان، پوشش جانوری، ارزش‌های معماری و باستانی، تخریب مواد خطرناک به محیط‌زیست کمتر از حد آستانه و «غیر قابل توجه» می‌باشد.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، اقدامات استراتژیک، اقتصاد روستایی، خوزستان.

* shmotiee@ut.ac.ir

(۱) مقدمه

در طی سال‌های اخیر، نگرانی‌های زیست‌محیطی تبدیل به یکی از مسائل عمده جهانی شده است که بر تمام کشورهای جهان به صورت جمعی و یا جداگانه اثر می‌گذارد (Mekuriaw & Teffera, 2013: 1; Garg, 2006: 3). ریشه‌های این نگرانی‌ها از دهه ۶۰ میلادی و در ارتباط با دو عامل اساسی آغاز شده است. عامل نخست، نوع نگرش حاکم بر برنامه‌ریزی است. به طور عمده تفکر حاکم بر برنامه‌ریزی توسعه در بسیاری از کشورهای غربی، الگوی توسعه اجتماعی از طریق رشد اقتصادی بود (Tian et al., 2018: 2). نتیجه چنین ایده فکری پیدایش بحران‌های محیط‌زیستی در دهه ۸۰ بود. این بحران‌های زیست-محیطی منجر به اثرات منفی بر رشد اقتصادی، ثبات سیاسی و عدالت اجتماعی شد (Tian et al., 2018: 2). عامل دوم، سیستم‌های برنامه‌ریزی است که خود معلول نوع رویکرد حاکم بر نظام تصمیم‌گیری می‌باشد. در طی دهه‌های گذشته، در سیستم‌های برنامه‌ریزی و در فرآیند تدوین اقدامات استراتژیک و ارزیابی ابتکارات توسعه، مسائل محیط‌زیستی مورد توجه قرار نمی‌گرفت. تصمیم‌گیری درباره‌ی اجرای طرح‌ها و پروژه‌های توسعه صرفاً متمرکز و مبتنی بر منافع اقتصادی و شرایط امکان‌پذیری فنی کوتاه مدت بود. بدین ترتیب، بهره‌برداری‌های نا امید کننده از منابع طبیعی و مادی در پرتو تئوری رشد اقتصادی و غفلت از مسائل محیط‌زیست در فرمولاسیون اقدامات استراتژیک و ارزیابی آن‌ها منجر به دگرگونی محیط‌زیست و کمبود منابع شد (Adohinzin et al., 2011: 270; Joshi et al., 2007; Garg, 2006: 5). استمرار چنین روندی در زمینه دگرگونی محیط‌زیست و منابع طبیعی دو تغییر عمده و فرآگیر در سطح جهانی به همراه داشت. نخست، از بعد تئوری و اندیشه‌ی حاکم بر برنامه‌ریزی، موجب پیدایش و گسترش مفهوم توسعه پایدار شد. تغییر عمده دیگر در ارتباط با روش‌ها و شیوه‌های برنامه‌ریزی به منظور دستیابی به اهداف توسعه پایدار بود. در این زمینه، نشست‌های سیاسی و علمی جهانی در زمینه توسعه پایدار خواستار توجه بیشتر به اصول و اهداف پایداری و یکپارچگی ملاحظات زیست-محیطی در کنار مسائل اجتماعی و اقتصادی در فرآیندهای برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری اقدامات استراتژیک به منظور دستیابی به توسعه متوازن است (Mekuriaw & Teffera, 2013: 3). برآیند تغییرات فوق ابداع، توسعه و به کارگیری رویکردهای ارزیابی محیطی^۱ در کشورهای توسعه یافته و صنعتی و متعاقباً در سایر کشورهای در حال توسعه است (World Bank, 2011: 9). استدلال منطقی و پشتوانه اساسی در زمینه کاربرد رویکردهای مذکور این است که یک ارزیابی محیطی از محتوا و اثرات پیامدهای اقدامات استراتژیک بر محیط‌زیست و منابع در مراحل اولیه از فرآیند برنامه‌ریزی و قبل از تصویب ابتکارات و پروژه‌های توسعه، وسیله و فرصتی برای هماهنگی و یکپارچگی ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیطی توسعه پایدار و تضمین پایداری محیط‌زیست فراهم می‌آورد (Mekuriaw & Teffera, 2013: 2). از میان رویکردهای ارزیابی محیطی، رویکردهای استراتژیک نقش عمده در تحقق هدف فوق الذکر ایفا می‌کنند. این رویکردها، فرآیندهای اطلاعاتی، ارتباطی و تحلیلی جداگانه و یا یکپارچه با سیستم‌های برنامه‌ریزی می‌باشند که برای شناسایی، پیش‌بینی، ارزیابی، مقابله و کاهش اثرات بیوفیزیکی،

¹ -Environmental Assessment

اقتصادی و دیگر پیامدهای پیشنهادات توسعه قبل از اتخاذ تصمیمات و تصویب اقدامات استراتژیک استراتژیک به کار می‌روند (Sizo, 2015: 2)، و در حال حاضر در بسیاری از کشورها به عنوان ابزار پشتیبان تصمیم‌گیری و پیش‌شرط لازم برای تجویز اجرا و پیاده‌سازی سیاست‌ها، طرح‌ها و برنامه‌های توسعه و پروژه‌های سرمایه‌گذاری اقتصادی مطرح می‌شوند (Wang et al., 2009: 408). امروزه با توجه به توانایی‌های فوق العاده‌ی رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیطی، کاربرد و نهادینه‌سازی آن‌ها در نظام برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی به عنوان ضرورت اجتناب ناپذیر مطرح می‌گردد. نواحی روستایی کشور و به ویژه استان خوزستان در جنوب غرب ایران به دلیل وجود منابع طبیعی و توان‌های محیطی، به طور عمده در معرض اجرای اقدامات استراتژیک متعدد و متنوع در بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله کشاورزی، صنعت، انرژی، حمل و نقل، گردشگری و ... هستند و در این میان در معرض اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی قابل توجه قرار دارند. از سوی دیگر، جوامع روستایی استان خوزستان و به ویژه مردم فقیر در این نواحی اغلب بیشتر از سایر گروه‌های دیگر اجتماعی در زمینه تأمین معیشت خود وابستگی مستقیمی به منابع طبیعی و دارایی‌های مادی دارند و آن‌ها نخستین کسانی هستند که در صورت آسیب‌پذیری و یا کمبود منابع محلی رنج می‌برند. این امر بدان معنا است که در تمام ابتکارات و تلاش‌های توسعه منطقه‌ای و محلی، محیط‌زیست باید در کنار مسائل اقتصادی و اجتماعی در اولویت برنامه‌ریزی قرار بگیرد. این در حالی است که با نگاهی به سوابق برنامه‌ریزی در کشور در می‌یابیم که برنامه‌ریزی‌های گذشته بدون در نظر گرفتن ملاحظات و مسائل زیست‌محیطی همراه بوده است و بسیاری از طرح‌ها و برنامه‌های توسعه منطقه‌ای و محلی بدون توجه به ملاحظات فوق الذکر تدوین و اجرا شده است (برزه‌کار و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۴)، و در نتیجه آن، نواحی روستایی مختلف کشور با چالش‌های زیست‌محیطی گسترده‌ای از جمله گسترش بیابان، تخریب تغییر کاربری اراضی زراعی، تخریب جنگل‌ها و مراتع، بهره‌برداری بی رویه از منابع آب زیرزمینی و پایین رفتن سطح سفره‌های آب زیر زمین (صادقلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۷؛ گراوندی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۸؛ لنگرودی و یاری، ۱۳۸۹: ۴۵)؛ آلودگی منابع آبی، تخریب و فرسایش خاک، تخریب پوشش گیاهی (مراتع)، پسماندها و زباله‌ها، فاضلاب‌ها (به ویژه فاضلاب‌های کشاورزی آلوده به انواع سموم و آفت‌کش‌ها و کودهای شیمیایی)، مشکلات فیزیکی و کالبدی (صفاری، ۱۳۹۲: ۷۲؛ کاظمی، ۱۳۹۴: ۱۴۴)؛ فقر، افزایش نرخ بیکاری، فشار بیش از حد بر منابع طبیعی، جنگلی، و اراضی کشاورزی روبرو هستند. (مرید سادات و ساعی نیا، ۱۳۹۶: ۸۴). در این راستا، کاربرد رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیطی می‌تواند نقش مهمی در جریان‌سازی ملاحظات زیست-محیطی در فرآیندهای برنامه‌ریزی، ارزیابی پیامدهای زیست‌محیطی گزینه‌های مختلف توسعه و در نتیجه کمک در دستیابی به اقدامات استراتژیک پایدار در حوزه‌ها و بخش‌های مختلف به ویژه توسعه روستایی داشته باشد. با چنین نگرشی، پژوهش حاضر با هدف معرفی و مفهوم سازی رویکرد غربالگری استراتژیک محیط‌زیست در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی و کاربرد آن به منظور ارزیابی سطح اهمیت اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی اقدامات استراتژیک در حوزه توسعه اقتصادی نواحی روستایی با تأکید بر

«سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان» انجام شده است و از این رو به دنبال پاسخگویی به پرسش‌های اساسی زیر است:

سطح اهمیت زیست‌محیطی «سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان» در ارتباط با مؤلفه‌های کلیدی محیط‌زیست چگونه است؟ آیا اقدام استراتژیک مورد نظر از اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی بالقوه قابل توجه برخوردار است؟ اقدام استراتژیک مورد نظر در ارتباط با کدام یک از مؤلفه‌های موضوعی محیط‌زیست از اهمیت قابل توجه برخوردار می‌باشد و می‌تواند در آینده باعث شکل‌گیری و یا تشدید مسائل و مشکلات زیست‌محیطی شود؟

(۲) مبانی نظری

رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیط‌زیست

مروری بر ادبیات جهانی موجود در زمینه رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیطی نشان می‌دهد که این رویکردها ریشه در رویکردهای غیر استراتژیک از جمله ارزیابی‌های اثرات زیست‌محیطی پروژه‌های توسعه دارد. رویکرد غیر استراتژیک (سطح پروژه) در سال ۱۹۶۹ در ایالات متحده آمریکا و به دنبال افزایش نگرانی‌های عمومی در ارتباط با مشکلات زیست‌محیطی از طریق قانون ملی محیط‌زیست معرفی شد (Polidio et al., 2014: 140)، علیرغم اینکه توانست در سطح جهان گسترش یابد و به طور وسیعی به عنوان ابزار مفید در فرآیند تصمیم‌گیری بسیاری از کشورها مورد پذیرش و استفاده قرار بگیرد (Arce & Gullon, 2000: 393)، و سطح توجه به محیط‌زیست در برنامه‌ریزی پروژه‌ها را افزایش دهد، اما از آنجا که قانون مذکور هیچ تمایزی میان ارزیابی محیطی از پروژه‌های توسعه با ارزیابی محیطی از سیاست‌ها، طرح‌ها و برنامه‌هایی که به عنوان سطوح استراتژیک برنامه‌ریزی شناخته می‌شود، قائل نبود (Morgan et al., 2012: 14; Carattie et al., 2004: 5)، موجب شد که کاربرد رویکردهای غیر استراتژیک در سطوح بالاتر از سطح پروژه با محدودیت‌ها و مشکلات جدی روبرو شود (Polidio et al., 2014: 140). در این زمینه، برخی از محدودیت‌های مهم عبارت است از تأکید بیش از حد بر پروژه‌های منفرد توسعه؛ واکنش به طرح‌های توسعه پس از اتخاذ تصمیمات نهایی؛ محدود بودن اقدامات کاهش‌دهنده؛ و تمرکز بر کاهش اثرات کلی طرح (Carattie et al., 2004: 7)، به همراه نادیده گرفتن اثرات تجمعی و غیر مستقیم پروژه‌های مرتبط با هم، محدود بودن دامنه و قلمرو آن، پیوستن دیر هنگام به فرآیند تصمیم‌گیری و نادیده گرفتن بستر و زمینه‌ای که پروژه در چارچوب آن قرار دارد (Joao, 2005: 3). این محدودیت‌ها موجب می‌شود که کاربرد رویکردهای غیر استراتژیک در سطوح استراتژیک به تنهایی و به خودی خود برای اطمینان از یکپارچگی مسائل زیست‌محیطی و اهداف پایداری در فرآیندهای تصمیم‌گیری توسعه کافی نباشد و به ابزاری ناکارآمد در زمینه حفاظت از منابع طبیعی و محیط‌زیست و دستیابی به توسعه پایدار تبدیل شوند و در نتیجه ضرورت ترکیب و تکمیل آن‌ها با ابزار ارزیابی یکپارچه‌تر و گسترده‌تر احساس گردد. به عبارت دیگر، تمایز میان ارزیابی‌های محیطی در سطح پروژه با سطوح استراتژیک ضروری می‌-

باشد (Alshuwaikh, 2005: 308). رویکردهای استراتژیک به عنوان فرم جدیدی از ارزیابی محیطی، یکی از امیدوار کننده‌ترین و مهم‌ترین ابزارها و رویکردهای ارزیابی محیطی هستند (World Bank, 2011: 10)، که به منظور پُر کردن خلاء ناشی از کاربرد رویکردهای غیر استراتژیک و برای یکپارچگی و ادغام نگرانی‌ها و ملاحظات زیست‌محیطی در تمام سطوح تصمیم‌گیری استراتژیک مورد استفاده قرار می‌گیرند (Dalal-Clayton & Bass, 2009: 4).

غریبالگری استراتژیک زیست‌محیطی و اقدامات استراتژیک توسعه روستایی

برنامه‌ریزی توسعه روستایی به طور عام به عنوان فرآیند بهبود کیفیت زندگی و رفاه معیشتی و اقتصادی افراد ساکن در مناطق دور افتاده و کم جمعیت تعریف می‌شود (بدری و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۸؛ Moseley, 2003: 5)، که از طریق اقدامات استراتژیک و مداخلات پروژه‌ای تحقق می‌یابد (Ahmad and Triana, 2008: 2). در سطح محلی، پروژه‌های توسعه روستایی نه تنها اثرات اقتصادی، بلکه هم‌چنین، اثرات زیست‌محیطی، اجتماعی و سیاسی دارند. پیامدهای مذکور زمانی که به طور جداگانه در ارتباط با پروژه‌های منفرد در نظر گرفته می‌شوند، می‌توانند قابل پذیرش باشند، اما هنگامی که با اثرات و پیامدهای اقدامات استراتژیک در سطوح (سیاست، طرح و برنامه) ترکیب شوند و منجر به اثرات تجمعی گردد، دیگر نمی‌تواند به سادگی مورد قبول قرار بگیرند. در این زمینه، کاربرد رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیطی می‌تواند چارچوب مناسبی برای ارزیابی اثرات و پیامدهای اقدامات استراتژیک توسعه روستایی با توجه به شرایط و مسائل زیست‌محیطی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی فراهم آورد (Arce & Gullon, 2004: 394). در نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه روستایی، رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیطی اشاره به مجموعه‌ای از رویکردهای تحلیلی و مشارکتی دارد که هدف آن‌ها ادغام ملاحظات زیست‌محیطی در اقدامات استراتژیک توسعه روستایی و ارزیابی روابط درونی میان ملاحظات اقتصادی و اجتماعی است (OECD, 2006: 17). رویکردهای مذکور، فرآیندهای منظم برای یکپارچگی نگرانی‌ها و مسائل زیست-محیطی در برنامه‌ریزی اقدامات استراتژیک به منظور دستیابی به توسعه پایدار روستایی می‌باشند (Liou et al, 2004: 171)، که با تجزیه و تحلیل سیاست‌ها، طرح‌ها و برنامه‌های توسعه روستایی در مراحل اولیه و مناسب از فرآیند فرمولاسیون آن‌ها، چارچوب مناسبی را برای رویکردهای غیر استراتژیک ارزیابی در سطح پروژه‌ها ایجاد و تعریف می‌کنند و بدین ترتیب ارزش افزوده خاصی در نظام برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی ایجاد می‌کنند (Arce & Gullon, 2004: 395). این رویکردها، فرآیندهای انعطاف پذیر و شامل متدلوژی و مراحل مختلف هستند که با توجه به زمینه، مرحله و سطح برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری (سطح سیاست‌ها، طرح‌ها و یا برنامه‌ها) متفاوت می‌باشند (Nilsson et al., 2005: 3). به طور کلی، برخی از مراحل عمده در رویکردهای مختلف ارزیابی استراتژیک شامل ایجاد بستر مناسب، جمع آوری داده‌ها و اطلاعات، شناسایی و تعریف آلترناتیوها، ارزیابی اثرات، گزارش دهی زیست‌محیطی، مشاوره در مورد پیش‌نویس اقدامات استراتژیک، تصمیم‌گیری، نظارت و کنترل بر اجرا می‌باشد (Mudler,

233: 2012). غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی (SES)^۱ به عنوان نقطه آغاز رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیطی می‌باشد. در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی مشتمل بر مراحل و مهارت‌های روش‌شناسی مختلف است و خود به عنوان فرآیند ارزیابی جداگانه و کامل مطرح می‌شود که در طی آن آژانس و یا تیم مسئول غربالگری، یک غربالگری مناسب از تصمیمات استراتژیک توسعه روستایی با پیامدهای زیست‌محیطی بالقوه قابل توجه به عمل می‌آورند (Fischer, 2007:28). هدف از غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی، انجام ارزیابی اولیه و پیشگیرانه و شناسایی سطح اهمیت زیست‌محیطی و تعیین نوع اثرات و پیامدهای بالقوه قابل توجه برای یک سیاست، طرح و یا برنامه توسعه روستایی است (Ahmad & Triana, 2008: 4). افزون بر این، در طول عملیات ارزیابی، فرآیند غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی موجب شناسایی فرصت‌ها و محدودیت‌ها، چالش‌ها، مسائل و اثرات زیست‌محیطی حاصل از اجرای اقدام استراتژیک می‌شود و ممکن است نیاز به درنظر گرفتن آلت‌رناتیوهای جایگزین، رویکردها و روش‌های مختلف، زمان‌بندی، مقیاس و مکان خاصی را نشان دهد (DFID, 2003: 10).

یک فرآیند غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی کامل و ایده‌آل باید با نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی هماهنگ باشد. در این زمینه، سه دیدگاه و شیوه عمده برای یکپارچگی و هماهنگی روش غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی با نظام برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی قابل شناسایی و طرح می‌باشد:

الف) غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی پیش‌بینی کننده (PSES):^۲ این نوع از غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی در مراحل اولیه از فرآیند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه روستایی مورد نیاز می‌باشد. هدف از آن شناسایی، پیش‌بینی و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی یک سیاست، طرح و برنامه توسعه روستایی و آلت‌رناتیوهای جایگزین آن در آغاز فرآیند برنامه‌ریزی است. این رویکرد از غربالگری استراتژیک بستر و اساس مناسبی برای انتخاب آلت‌رناتیوهای سازگار و عملاً زیست‌محیطی فراهم می‌آورد. افزون بر این، غربالگری استراتژیک پیش‌بینی کننده به دنبال به حداقل رساندن معایب و نواقص مربوط به اهداف، محتوا و استراتژی‌های تدارک دیده شده در اقدام استراتژیک توسعه روستایی است. گزارش یافته‌های غربالگری استراتژیک پیش‌بینی کننده نیز برای بررسی، تصویب و کاربرد در مراحل فرآیند برنامه‌ریزی توسعه روستایی در اختیار نهادهای مسئول قرار می‌گیرد؛

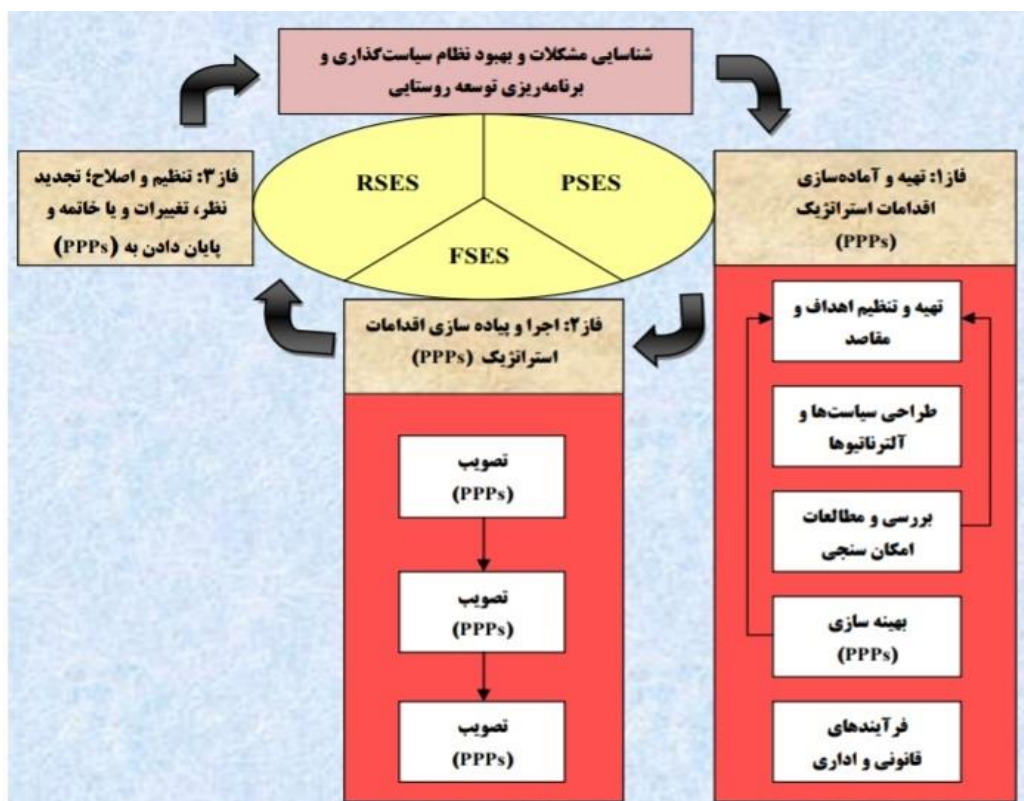
ب) غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی پیگیر کننده (FSES):^۳ این نوع از غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی در طول فاز عملیات اجرایی اقدامات استراتژیک توسعه روستایی و آلت‌رناتیوهای آن مورد نیاز می‌باشد. هدف از آن، نظارت و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی منفی و اثر بخش کردن اقدامات پیشگیرانه و کاهش دهنده است. یافته‌های حاصل از غربالگری مستمر و پیگیر کننده به منظور اطمینان و تضمین دستیابی به اهداف پایداری و مقاصد زیست‌محیطی در تمام طول مدت اجرا و پیاده‌سازی اقدام استراتژیک در اختیار گروه برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی قرار می‌گیرد؛

^۱ Strategic Environmental Screening (SES)

^۲ Predictive Strategic Environmental Screening (PSE\$)

^۳ Follow-up Strategic Environmental Screening (FSE\$)

ج) غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی نظارت‌کننده/ گذشته‌نگر (RSES): غربالگری نظارت‌کننده در مراحل بعد از اجرای اقدام استراتژیک توسعه روستایی مورد نیاز می‌باشد. با توجه به اینکه در بسیاری از مواقع در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، اقدامات استراتژیک اغلب بعد از تدوین و تصویب و در فاز عملیاتی و یا پس از آن مورد بررسی و اصلاح قرار می‌گیرند، لذا برای بررسی میزان سازگاری و تطابق میان اهداف و محتوای اقدامات استراتژیک با اثرات و پیامدهای واقعی و همچنین تعدیل و تنظیم حاصل از آنها، اجرای این نوع از غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی ضروری می‌باشد. غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی نظارت‌کننده برای بهبود بخشیدن به نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه روستایی و اصلاح اقدامات استراتژیک موجود و آینده بسیار مهم و ضروری می‌باشد (Bao et al., 2004: 29). شکل (۱)، مدل مفهومی چنین یکپارچگی و انطباق رویکردهای سه‌گانه غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی پیش-بینی‌کننده، پیگیرکننده و نظارت‌کننده با نظام برنامه‌ریزی اقدامات استراتژیک توسعه روستایی را نشان می‌دهد.

شکل ۱. یکپارچگی غربالگری استراتژیک محیط‌زیست (SES) با نظام برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی

از مهم‌ترین تحقیقات در زمینه رویکردهای استراتژیک ارزیابی زیست‌محیطی می‌توان به پژوهش چاکر و همکاران (۲۰۰۶) اشاره کرد که با هدف بررسی و معرفی کلی و مقایسه تطبیقی سیستم‌های کاربردی ارزیابی استراتژیک در ۱۲ کشور منتخب از دیدگاه الزامات حقوقی، نهادی و رویه‌ای انجام شده

است (Chaker et al., 2006: 15). روجز و همکاران (۲۰۱۳)، در تحقیق خود اقدام به ارائه الگو و روشی برای انجام ارزیابی استراتژیک زیست محیطی مناطق شهری بر مبنای دستورالعمل اتحادیه اروپا و کاربرد آن در کلان شهر کانسپسیون (کشور شیلی) نمودند. از دیدگاه محققان، الگوی ارائه شده می تواند سهم ارزنده ای در پیاده سازی رویکردهای استراتژیک ارزیابی زیست محیطی و طراحی شاخص های کاربری زمین در آمریکای لاتین داشته باشد (Rojas et al., 2013). هم چنین، پژوهش ربهوسن و همکاران (۲۰۱۸)، با هدف ارزیابی و تحلیل کیفیت و اثربخشی کاربرد رویکرد استراتژیک ارزیابی زیست محیطی در سطح فدرال در کشور آلمان نشان داد که اثربخشی چارچوب روش شناسی رایج در ارتباط با مؤلفه هایی مهم از جمله میزان ادغام با فرآیند تصمیم گیری، شناسایی مسائل و مشکلات، ارزیابی و انتخاب گزینه های توسعه، ارزیابی اثرات جمعی، مشارکت عمومی محدود است (Rehhausen et al., 2018: 41). در ایران، از نخستین نمونه این تحقیقات، می توان به پژوهش خوش منش زاده و همکاران (۱۳۸۶) اشاره کرد که با هدف بررسی تطبیقی نظام حقوقی رویکردهای استراتژیک برای ارزیابی زیست محیطی در کشورهای مختلف جهان و مقایسه آن با ایران انجام شده است. نتایج پژوهش مذکور نشان داد، علیرغم اینکه بیش از یک دهه از تصویب قوانین و مقررات مرتبط با ارزیابی اثرات زیست محیطی در ایران می گذرد، با وجود اهمیت بسیار زیاد و گستردگی دامنه شمول ارزیابی استراتژیک، تاکنون قانون یا مقرراتی که به تصویب مراجع ذی صلاح برسد، تدوین نگردیده است (خوش منش زاده و همکاران، ۱۳۸۶: ۱). هم چنین، احتشامی و اکرامی (۱۳۹۱)، در پژوهش خود در زمینه به کارگیری رویکردهای استراتژیک ارزیابی محیط زیست در مسیر توسعه پایدار، بر اهمیت و ضرورت وجود قوانین و مقررات برای کاربرد رویکردهای مذکور تأکید می کند (احتشامی و اکرامی، ۱۳۹۱: ۱). افزون بر این، عالم رجبی و مکنون (۱۳۹۳)، نقش رویکردهای ارزیابی استراتژیک در تحقق توسعه پایدار را مورد مطالعه قرار دادند. محققان ضمن تأکید بر سودمندی رویکردهای استراتژیک ارزیابی، عقیده دارند که تحقق شرایط پایداری کیفیت زیست محیطی و توسعه، مستلزم سیاست گذاری و تصمیم گیری کلان و استراتژیک در چارچوب رویکردهای مذکور در می باشد (عالم رجبی و مکنون، ۱۳۹۳: ۱).

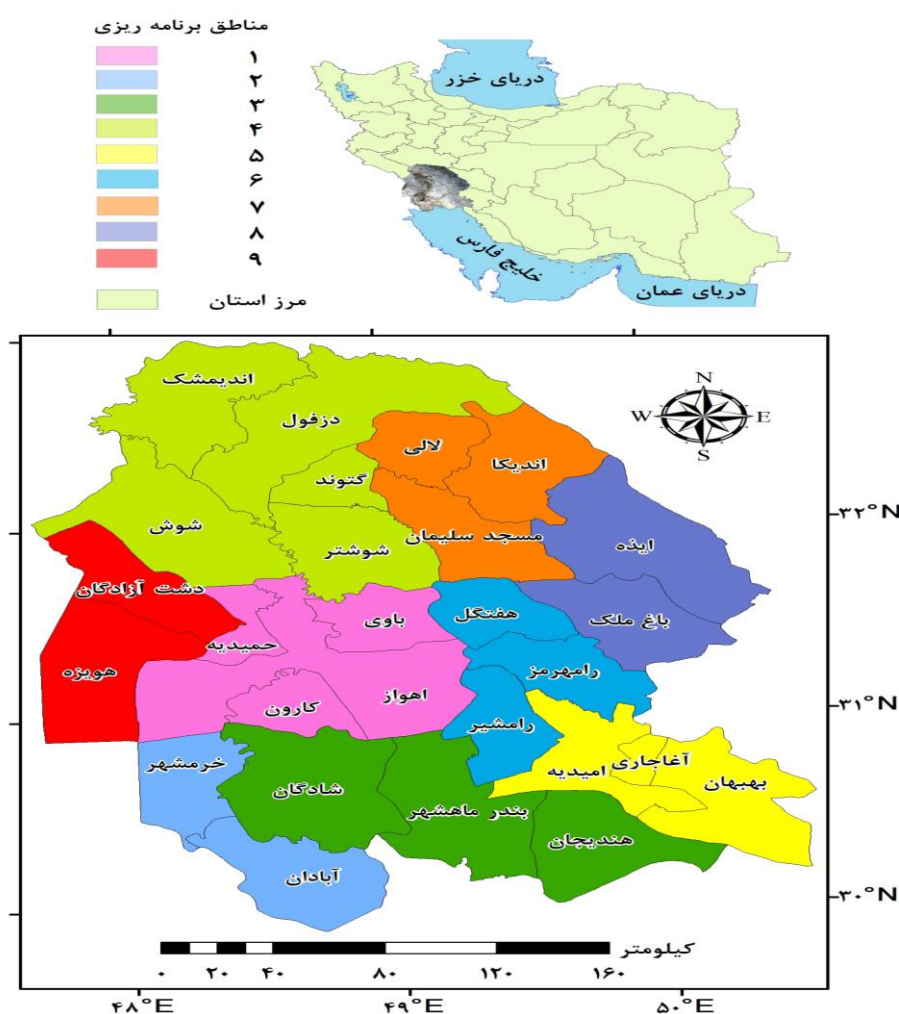
۳) روش تحقیق

تحقیق حاضر از نظر هدف در زمره پژوهش های کاربردی قرار دارد و بر حسب روش تحقیق، مبتنی بر شیوه توصیفی - پیمایشی (تحلیلی) می باشد. در این مطالعه، برای پیاده سازی فرآیند غربالگری استراتژیک محیط زیست، چارچوب روش شناسی زیر از سوی محققان طراحی و عملیاتی شده است:

الف) مرحله نخست، شامل ایجاد بستر مناسب و زمینه سازی برای انجام غربالگری استراتژیک زیست محیطی: این مرحله شامل اقداماتی به شرح زیر است:

۱. انتخاب اقدام استراتژیک: پس از انجام مطالعات اولیه، سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان های استان خوزستان به عنوان اقدام استراتژیک اثرگذار در رشد و توسعه اقتصادی مناطق روستایی استان خوزستان شناسایی و برای غربالگری استراتژیک زیست محیطی انتخاب شد. اقدام استراتژیک مورد نظر به

منظور دستیابی به دو هدف اساسی ارتقاء ارزش افزوده و اشتغال و همچنین توسعه متوازن، پس از تصویب در شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و تکیه حداکثری بر توان کارشناسی فرمانداری‌ها و ادارات استان در شناسایی قابلیت‌ها، مزیت‌ها، مسائل و راهبردهای توسعه و با تلفیق سه نگرش برنامه‌ریزی راهبردی، برنامه‌ریزی اقتصادی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای تدوین شده است. در تهیه سند راهبردی توسعه اقتصادی استان خوزستان به خط‌مشی‌ها و رهنمودهای اقدامات استراتژیک دیگر واقع در سطوح مختلف سلسله مراتب نظام برنامه‌ریزی از جمله مطالعات آمایش استان، مطالعات طرح‌های توسعه و عمران سکونتگاه‌ها و طرح‌ها و برنامه‌های آتی دستگاه‌های اجرایی توجه شده است. همچنین، ملاحظات زیست-محیطی، توان اکولوژیک و محدودیت‌های منابع زیست‌محیطی از جمله آب، خاک، اقلیم و ... به صورت مؤثر مدنظر بوده است. شهرستان‌ها به دلیل مشابهت در اقلیم، توپوگرافی، ساختار اقتصادی و ویژگی‌های اجتماعی، مزیت‌ها و محدودیت‌های مشترکی داشته و از کنار هم قرار دادن تعدادی از آن‌ها یک منطقه برنامه‌ریزی تشکیل شده است. بدین ترتیب و براساس مطالعات آمایش استان خوزستان، تعداد ۹ منطقه برنامه‌ریزی تشخیص داده شده است و سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌ها در قالب ۹ سند توسعه منطقه‌ای ارائه شده است. بدین ترتیب، محدوده جغرافیایی تحت تأثیر و پوشش اقدام استراتژیک مورد نظر شامل کل گستره جغرافیایی استان خوزستان است که براساس آخرین تقسیمات کشوری، شامل ۲۷ شهرستان، ۶۷ بخش، ۷۷ شهر، ۱۴۴ دهستان و ۶۴۶۷ آبادی است و در قالب ۹ منطقه برنامه‌ریزی و عملیاتی گروه‌بندی و در شکل (۲) نشان داده شده است. همچنین، براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت کل تحت تأثیر اقدام استراتژیک برابر با ۴۵۳۱۷۲۰ نفر است.

شکل ۲. نقشه موقعیت مناطق تحت پوشش سند راهبردی رشد و توسعه اقتصادی استان خوزستان

افزون بر این، این اسناد راهبردی توسعه حاوی معرفی اجمالی از منطقه شامل موقعیت جغرافیایی، ویژگی‌های جمعیتی و نیروی کار، جایگاه منطقه در اقتصاد استان و ساختار غالب اقتصادی می‌باشد. تصویری از سلسله مراتب سکونتگاهی به همراه ملاحظات زیست‌محیطی کلی و محدودیت‌های استقرار و توسعه فعالیت‌های صنعتی ارائه شده است. ویژگی‌های بارز و متمایز کننده منطقه از جمله زیرساخت‌های اصلی و عمده، مناطق حفاظت شده، جاذبه‌های گردشگری، رودخانه‌ها، دارایی‌های مادی، منابع و معادن زیر زمینی و ... آورده شده است. به دلیل رویکرد استراتژیک حاکم بر تدوین اقدام استراتژیک مذکور، فقط به تمرکز روی برخی از قابلیت‌ها در بخش‌ها و حوزه‌های برنامه‌ریزی مختلف از جمله صنعت، انرژی، کشاورزی، گردشگری و بازرگانی اکتفا شده است؛

۲. شناسایی و انتخاب معیارهای غربالگری اهمیت زیست‌محیطی: در این مرحله، با مروری بر پیشینه و ادبیات جهانی، مؤلفه‌های موضوعی کلیدی محیط‌زیست و معیارهای مهم مرتبط با موضوع تحقیق شناسایی و جمع‌آوری شد. این معیارها در جدول (۱) نشان داده شده است.

جدول ۱. معیارهای غربالگری اهمیت زیست محیطی اقدامات استراتژیک توسعه روستایی

مؤلفه‌های موضوعی محیط‌زیست برای غربالگری سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان با تأکید اثرگذاری بر:	
C ₁ - زیستگاه‌ها و تنوع زیستی؛	C ₁₉ - پسماندها و زباله‌ها؛
C ₂ - جمعیت (تمرکز و یا جابجایی و مهاجرت)؛	C ₂₀ - تخریب مواد خطرناک به محیط‌زیست؛
C ₃ - رفاه و معیشت انسانی؛	C ₂₁ - سکونتگاه‌های روستایی؛
C ₄ - سلامت انسان؛	C ₂₂ - سکونتگاه‌های شهری؛
C ₅ - سلامت محیط‌زیست؛	C ₂₃ - حمل و نقل و ارتباطات؛
C ₆ - فونا (حیات جانوری)؛	C ₂₄ - سازه‌های صنعتی؛
C ₇ - فلور (حیات گیاهی)؛	C ₂₅ - مناطق با ویژگی‌ها و چشم‌اندازهای خاص طبیعی؛
C ₈ - خاک و سطح زمین؛	C ₂₆ - مناطق طبیعی شناخته شده به عنوان محدوده‌های حفاظت شده محلی، ملی و یا بین‌المللی رسمی؛
C ₉ - منابع آب با تأکید بر آب‌های سطحی؛	C ₂₇ - مناطق و محدوده‌های فرهنگی با ارزش باستانی و تاریخی (مانند میراث فرهنگی و یا آثار ثبت شده ملی)؛
C ₁₀ - منابع آب با تأکید بر آب‌های زیر زمینی؛	C ₂₈ - مناطق پرجمعیت و پرتراکم؛
C ₁₁ - هوا؛	C ₂₉ - مناطق با رژیم‌های متفاوت حفاظتی؛
C ₁₂ - شرایط آب و هوایی (عوامل اقلیمی)؛	C ₃₀ - مناطقی که درگیر مشکلات و مخاطرات زیست‌محیطی فعلی هستند؛
C ₁₃ - دارایی‌های مادی تجدید پذیر؛	C ₃₁ - مناطق با کاربری فشرده؛
C ₁₄ - دارایی‌های مادی تجدید ناپذیر؛	C ₃₂ - تأثیر بر روی مناطق حساس مانند مناطق دارای ارزش‌ها و استانداردهای زیست‌محیطی محدود و یا بیش از حد)؛
C ₁₅ - میراث فرهنگی (ارزش‌های معماری باستانی)؛	C ₃₃ - سایر اکوسیستم‌ها، حیات وحش و ...
C ₁₆ - چشم‌انداز (منظر)؛	
C ₁₇ - کاربری اراضی؛	
C ₁₈ - شرایط ایمنی در ارتباط با تولید؛	

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۸

۳. تشکیل گروه غربالگری: گام بعدی در این مرحله تشکیل گروه مشاوره و تصمیم‌گیری برای انجام غربالگری است. با توجه به اینکه فرآیند غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی در ارتباط باحوزه‌ها و قلمروهای موضوعی زیست‌محیطی متفاوت انجام می‌شود، لذا فرآیند غربالگری نمی‌تواند تنها توسط یک عده از کارشناسان با تخصص یکسان صورت بگیرد، به همین دلیل، در این مطالعه در چارچوب روش دلفی و با استفاده از روش گلوله برفی، گروه غربالگری (پانل دلفی) متشکل از ۲۶ نفر از خبرگان و کارشناسان مسئول در حوزه‌ها و بخش‌های تخصصی گوناگون از جمله برنامه‌ریزی روستایی، برنامه‌ریزی شهری، محیط‌زیست، اقتصاد، کشاورزی، گردشگری، و اقلیم شکل گرفت؛

(ب) مرحله دوم، غربالگری زیست‌محیطی اقدام استراتژیک: این مرحله شامل عملیاتی ساختن و تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش براساس مراحل زیر می‌باشد:

۱. جمع‌آوری نظرات گروه تصمیم‌گیری به صورت متغیرهای زبانشناختی از طریق چک لیست و ماتریس: در این مرحله ابتدا سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان جهت مطالعه و بررسی در اختیار گروه غربالگری قرار گرفت. سپس، براساس معیارهای شناسایی شده در مرحله قبل، چک لیست و ماتریس غربالگری طراحی و نظرات گروه متخصصان براساس یک طیف لیکرت هفت درجه-ای که در جدول (۲) نشان داده شده است، جمع‌آوری شد.

جدول ۲. متغیرهای زبانی تعیین اهمیت زیست محیطی اثرات اقدام استراتژیک

ردیف	متغیر زبانی	معادل لاتین	کد	اعداد فازی مثلثی		
				L	M	U
۱	بدون/ و یا با اثرات فوق العاده جزئی	None Impact	NI	۰/۰	۰/۰	۰/۱
۲	اهمیت خیلی کم	Very Low Impact	VLI	۰/۰	۰/۱	۰/۳
۳	اهمیت کم	Impact Low	LI	۰/۱	۰/۳	۰/۵
۴	اهمیت متوسط	Moderately Impact	MI	۰/۳	۰/۵	۰/۷
۵	اهمیت زیاد (قابل توجه)	High Impact	HI	۰/۵	۰/۷	۰/۹
۶	اهمیت خیلی زیاد	Very High Impact	VHI	۰/۷	۰/۹	۰/۱
۷	اثرات با اهمیت فوق العاده زیاد	Extremely High Impact	EHI	۰/۹	۰/۱	۰/۱

منبع: (نگارندگان، ۱۳۹۸).

۲. فازی سازی متغیرهای کلامی و خلق عدد فازی برای هر خبره: در این مطالعه برای فازی سازی متغیرهای زبانشناختی از اعداد فازی مثلثی استفاده شده است. هر عدد فازی مثلثی، یک عدد فازی است که با سه عدد حقیقی به صورت $F = (l, m, u)$ نمایش داده می شود. کران بالا که با (u) نشان داده می شود، بیشینه مقادیری است که عدد فازی (f) می تواند اختیار کند. کران پایین که با (l) نشان داده می شود، کمینه مقادیری است که عدد فازی (f) می تواند به خود بگیرد و مقدار (m) محتمل ترین مقدار یک عدد فازی است. در جدول (۲)، اعداد فازی مثلثی معادل طیف لیکرت متغیرهای زبانی نشان داده شده است.

۳. تجمیع فازی مقادیر فازی شده نظرات گروه تصمیم گیری و خلق عدد فازی برای هر معیار: در این پژوهش، برای تجمیع فازی نظرات خبرگان و به دست آوردن عدد فازی مثلثی شاخص (کلی) برای هر معیار $TFN = (L, M, U)$ از روش میانگین فازی نظرات خبرگان استفاده شده است. بدین ترتیب، دیدگاه افراد خبره که در مرحله قبل به صورت عدد مثلثی $F = (l, m, u)$ محاسبه شده بود، با استفاده از رابطه (۱) تجمیع گردید:

$$\text{Average}_{fn} = \frac{\sum l}{n}, \frac{\sum m}{n}, \frac{\sum u}{n} \quad \text{رابطه (۱):}$$

۴. فازی زدایی کردن مقادیر هر معیار: مقادیر حاصل از تجمیع نظرات خبرگان که در مرحله قبل با میانگین حسابی کمینه، متوسط و حداکثر مقدار محاسبه شده بود، برای مقایسه و تحلیل بهتر نتایج وارد مجموعه اعداد قطعی می شود که به این عمل فازی زدایی می گویند. در واقع فرآیند فازی زدایی یک فرآیند رتبه بندی برای تعیین سطح اهمیت هر یک از معیارها غربالگری می باشد و مبتنی بر فرمول زیر است:

$$A_{\max} = 1/3 * (L, M, U) \quad \text{رابطه (۲):}$$

در نهایت، مقدار قطعی برای هر معیار از رابطه زیر بدست آمد (Cheng et al, 2009:761; Hsu et al, 2010: 422; Wu and fang, 2011: 754):

$$Cv = \frac{(L+M+U)}{3} \quad \text{رابطه (۳):}$$

ج) مرحله سوم: تجزیه و تحلیل و تصمیم‌گیری درباره‌ی اهمیت زیست‌محیطی اثرات اقدام استراتژیک: در فرآیند غربالگری باید مبنای صحیح برای ارزیابی و در نتیجه تصمیم‌گیری نهایی در ارتباط با پذیرش و یا رد قابل توجه بودن اهمیت زیست‌محیطی اثرات و پیامدهای یک اقدام استراتژیک بر مؤلفه‌های موضوعی محیط‌زیست وجود داشته باشد. به همین منظور، در این پژوهش دو پیش‌نیاز لازم به شرح زیر از سوی محققان تعریف و در نظر گرفته شد:

۱. شرط اجماع خبرگان در مورد معیارها و زیر معیارها: شرط نخست در ارتباط با قابل توجه بودن اهمیت زیست‌محیطی اثرات اقدام استراتژیک در ارتباط با هر یک از معیارها، محاسبه درصد اجماع گروه خبرگان (PoC) با فاصله برابر/ و یا کمتر از ۰/۲ برای هر معیار براساس رابطه (۴) (۵) می‌باشد. در این زمینه، نخست براساس رابطه (۴)، فاصله نظر هر خبره از ارزش آستانه‌ای برای هر معیار از طریق برآورد تفاضل نظر هر خبره با میانگین فازی نظرات خبرگان بدست آمد؛

$$d_{aij} = \sqrt{1/3[(l_{ij}-L)^2 + (m_{ij}-M)^2 + (u_{ij}-U)^2]} \quad \text{رابطه (۴)}$$

در این رابطه، d_{aij} تفاوت بین نظر خبره شماره i با میانگین نظر خبرگان بر روی پارامتر j است. پس از محاسبه مقدار تفاضل بین نظرات خبرگان، در نهایت درصد اجماع گروه خبرگان از رابطه (۵) به دست خواهد آمد:

$$PoC = \frac{EAt_{v-d} \leq 0/2}{TE} \times 100 \quad \text{رابطه (۵)}$$

در رابطه (۵)، EAt_{v-d} تعداد خبرگان با فاصله برابر و یا کمتر از ۰/۲ می‌باشد. براساس نظر محققان چو و هوانگ (۲۰۰۸) و موری و هامنز (۱۹۹۵)، مقدار درصد اجماع خبرگان (PoC) برابر/ و یا بیشتر از ۷۵ درصد در نظر گرفته شد (Chu and Hwang, 2008: 2831; Murry and Hammons, 1995: 27):

$$PoC \geq \%75 \quad \text{شرط (۱)}$$

۲. شرط رتبه معیارها براساس مقادیر قطعی (C_v) و یا A_{max} : شرط دوم برای پذیرش قابل توجه بودن اهمیت زیست‌محیطی اثرات اقدام استراتژیک در ارتباط با مؤلفه‌های زیست‌محیطی، علاوه بر درصد اجماع خبرگان بالاتر از ۷۵ درصد، وضعیت رتبه کسب شده هر معیار براساس مقادیر قطعی اهمیت زیست‌محیطی است که در مراحل اولیه و بعد از فرآیند فازی زدایی کردن براساس رابطه (۲) و (۳) برای هر معیار برآورد شد. در این میان، شرط فازی زدایی کردن، کسب مقدار قطعی برابر/ و یا بیشتر از ۰/۵ برای هر معیار است (Tang and Wu, 2010:274; Bodjanova, 2006:873):

$$\text{Fuzzy A score} = \alpha\text{-cut} > 0.5 \quad \text{شرط ۲}$$

در این پژوهش، با توجه به مقیاس اندازه‌گیری و اهمیت سنجی (جدول ۲)، از آنجا که مقدار فازی زدایی شده متغیر زیانشناختی «با اهمیت قابل توجه»، برابر با ۰/۷ می‌باشد، لذا مقدار مذکور از سوی محققان، به عنوان حد آستانه (T_v) در نظر گرفته شد و مقادیر قطعی (C_v) و یا A_{max} برآورد شده برای اقدام استراتژیک در ارتباط با هر معیار با آن مورد مقایسه و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. شرط قابل توجه

بودن اثرات زیست‌محیطی اقدام استراتژیک در هر معیار کسب مقدار قطعی برابر/ و یا بیشتر از حد آستانه می‌باشد:

$$Tv \geq 0/7, A_{\max} \text{ or } Cv \geq Tv \quad \text{تعدیل شرط (۲):}$$

بدین ترتیب، براساس پیش شرط‌های فوق، قوانین غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی برای تصمیم‌گیری نهایی در ارتباط با «قابل توجه بودن» اثرات و پیامدهای اقدامات استراتژیک بر مؤلفه‌های زیست‌محیطی در قالب سیناریوهای زیر خواهد بود:

الف) اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی با درصد اجماع بالاتر از حد آستانه و مقدار قطعی بالاتر از حد آستانه، «قابل توجه» می‌باشد:

$$R1: EI= PC \geq \%75 \& A_{\max} \text{ Or } Cv \geq 0/7 = \checkmark$$

ب) اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی با درصد اجماع بالاتر از حد آستانه و مقدار قطعی کمتر از حد آستانه، «غیر قابل توجه» می‌باشد؛

$$R2: EI= PC \geq \%75 \& A_{\max} \text{ Or } Cv \leq 0/7 = \checkmark$$

ج) اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی با درصد اجماع کمتر از حد آستانه و مقدار قطعی بالاتر از حد آستانه، «غیر قابل توجه» می‌باشد؛

$$R3: EI= PC \leq \%75 \& A_{\max} \text{ Or } Cv \geq 0/7 = \checkmark$$

د) اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی با درصد اجماع کمتر از حد آستانه و مقدار قطعی کمتر از حد آستانه $R4: EI= PC \leq \%75 \& A_{\max} \text{ Or } Cv \leq 0/7 = \checkmark$ «غیر قابل توجه» خواهند بود.

۴) یافته‌های تحقیق

در این پژوهش، یافته‌های حاصل از غربالگری استراتژیک محیط‌زیست اثرات و پیامدهای سند راهبردی رشد و توسعه اقتصادی شهرستان‌های خوزستان بر ۳۳ مؤلفه کلیدی محیط‌زیست در جداول (۳) و (۴) نشان داده شده است. در این راستا، جدول (۳) نتایج مربوط به جمع‌آوری، تجمیع فازی و فازی سازی نظرات گروه تصمیم‌گیری را نشان می‌دهد. براساس یافته‌های مرحله اول غربالگری استراتژیک (داده‌های جدول ۳)، سند راهبردی مورد مطالعه از اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی بالقوه قابل توجهی برخوردار می‌باشد.

جدول ۳. جمع‌آوری، فازی سازی، فازی‌زدایی و رتبه‌بندی نظرات گروه تصمیم‌گیری

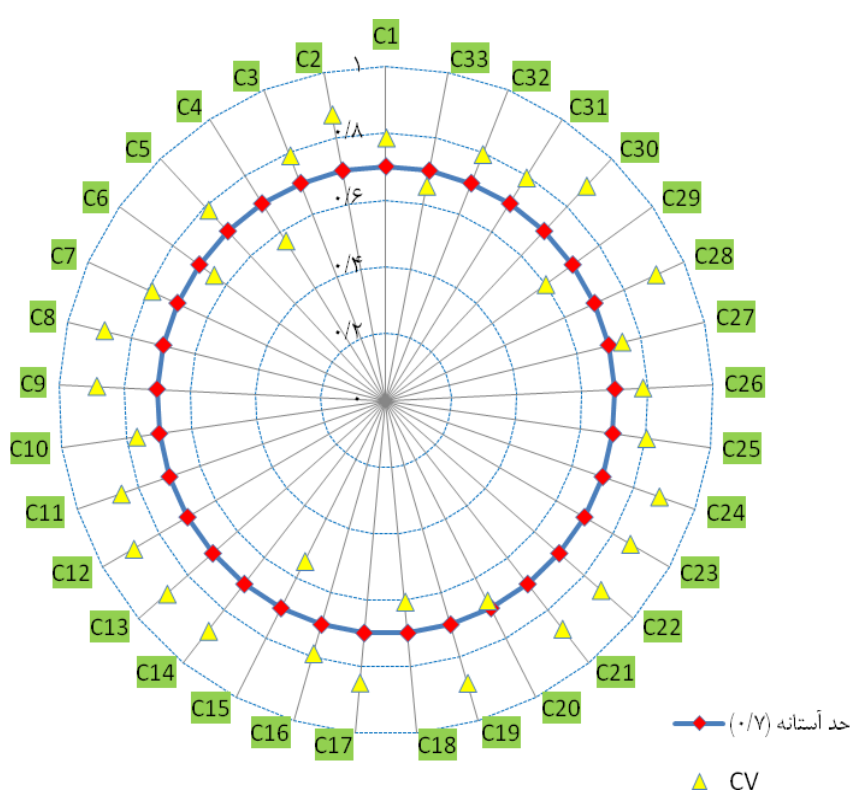
رتبه	معیار	مقادیر (Amax) (بالا به پایین)	فازی-زدایی (Amax)	تجمیع فازی نظرات خبرگان			جمع‌آوری نظرات خبرگان				مؤلفه‌های محیط-زیستی
				حداکثر (U)	ممکن (M)	حداقل (L)	E26...	E3	E2	E1	
۱	C28	۰/۹۰۷	۰/۷۸۷	۰/۶۲۳	۰/۷۹۶	۰/۹۴۲	...	VHI	HI	MI	C1
۲	C12	۰/۸۹۲	۰/۸۷۲	۰/۷۳۸	۰/۸۸۸	۰/۹۸۸	...	EHI	VHI	VHI	C2
۳	C30	۰/۸۸۸	۰/۷۹۰	۰/۶۳۷	۰/۷۹۸	۰/۹۳۱	...	HI	VHI	VHI	C3
۴	C8	۰/۸۸۷	۰/۵۶۸	۰/۳۶۲	۰/۵۸۱	۰/۷۶۲	...	MI	HI	MI	C4
۵	C9	۰/۸۸۷	۰/۷۸۸	۰/۶۲۱	۰/۷۹۶	۰/۹۴۶	...	VHI	HI	HI	C5
۶	C13	۰/۸۸۷	۰/۶۴۷	۰/۴۴۴	۰/۶۱۸	۰/۸۴۹	...	HI	MI	HI	C6
۷	C19	۰/۸۸۴	۰/۷۸۸	۰/۶۲۱	۰/۷۹۶	۰/۹۴۶	...	HI	HI	HI	C7

۸	C24	۰/۸۸۴	۰/۸۸۷	۰/۷۶۹	۰/۹۰۸	۰/۹۸۵	...	EH1	EH1	VH1	C8
۹	C14	۰/۸۸۰	۰/۸۸۷	۰/۷۶۹	۰/۹۰۸	۰/۹۸۵	...	EH1	HI	VH1	C9
۱۰	C2	۰/۸۷۲	۰/۷۷۱	۰/۵۹۶	۰/۷۷۷	۰/۹۳۸	...	HI	HI	VH1	C10
۱۱	C21	۰/۸۷۲	۰/۸۵۸	۰/۷۱۷	۰/۸۷۳	۰/۹۸۵	...	VH1	VH1	VH1	C11
۱۲	C22	۰/۸۶۹	۰/۸۹۲	۰/۷۷۳	۰/۹۱۳	۰/۹۸۸	...	VH1	VH1	HI	C12
۱۳	C23	۰/۸۶۲	۰/۸۸۷	۰/۷۶۹	۰/۹۰۸	۰/۹۸۵	...	VH1	EH1	VH1	C13
۱۴	C11	۰/۸۵۸	۰/۸۸۰	۰/۷۶۰	۰/۹۰۰	۰/۹۸۱	...	VH1	HI	HI	C14
۱۵	C17	۰/۸۵۱	۰/۵۴۳	۰/۳۶۲	۰/۵۸۱	۰/۷۶۲	...	MI	HI	MI	C15
۱۶	C25	۰/۸۰۴	۰/۷۹۱	۰/۶۲۷	۰/۸۰۰	۰/۹۴۶	...	VH1	HI	HI	C16
۱۷	C32	۰/۷۹۴	۰/۸۵۱	۰/۷۰۸	۰/۸۶۵	۰/۹۸۱	...	VH1	HI	VH1	C17
۱۸	C31	۰/۷۹۳	۰/۶۰۷	۰/۴۱۰	۰/۶۰۸	۰/۸۰۴	...	MI	HI	HI	C18
۱۹	C16	۰/۷۹۱	۰/۸۸۴	۰/۷۶۳	۰/۹۰۴	۰/۹۸۵	...	HI	HI	HI	C19
۲۰	C3	۰/۷۹۰	۰/۶۷۶	۰/۴۶۹	۰/۶۷۱	۰/۸۶۹	...	HI	HI	HI	C20
۲۱	C5	۰/۷۸۸	۰/۸۷۲	۰/۷۳۸	۰/۸۸۸	۰/۹۸۸	...	HI	VH1	VH1	C21
۲۲	C7	۰/۷۸۸	۰/۸۶۹	۰/۷۳۲	۰/۸۸۵	۰/۹۸۸	...	HI	VH1	VH1	C22
۲۳	C1	۰/۷۸۷	۰/۸۶۲	۰/۶۲۷	۰/۸۷۷	۰/۹۵۵	...	VI	VH1	VH1	C23
۲۴	C26	۰/۷۸۶	۰/۸۸۴	۰/۷۶۳	۰/۹۰۴	۰/۹۸۵	...	VH1	VH1	EH1	C24
۲۵	C10	۰/۷۷۱	۰/۸۰۴	۰/۶۳۸	۰/۸۲۹	۰/۹۴۶	...	VH1	HI	HI	C25
۲۶	C27	۰/۷۴۲	۰/۷۸۶	۰/۶۲۷	۰/۸۹۶	۰/۹۳۵	...	HI	VH1	VH1	C26
۲۷	C20	۰/۶۷۶	۰/۷۴۲	۰/۵۵۸	۰/۷۴۶	۰/۹۲۳	...	HI	HI	HI	C27
۲۸	C33	۰/۶۵۴	۰/۹۰۷	۰/۸۰۲	۰/۹۳۱	۰/۹۸۸	...	VH1	EH1	VH1	C28
۲۹	C6	۰/۶۴۷	۰/۵۹۹	۰/۴۰۲	۰/۶۰۰	۰/۷۹۶	...	MI	HI	MI	C29
۳۰	C18	۰/۶۰۷	۰/۸۸۸	۰/۷۷۹	۰/۹۱۵	۰/۹۶۹	...	VH1	EH1	VH1	C30
۳۱	C4	۰/۵۶۸	۰/۷۹۳	۰/۶۲۵	۰/۸۰۴	۰/۹۵۰	...	HI	HI	VH1	C31
۳۲	C29	۰/۵۹۹	۰/۷۹۴	۰/۶۳۳	۰/۸۰۴	۰/۹۴۶	...	VH1	HI	HI	C32
۳۳	C15	۰/۵۴۳	۰/۶۵۴	۰/۴۵۴	۰/۶۵۴	۰/۸۵۴	...	HI	MI	HI	C33

منبع: (یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸).

در این زمینه، نگاهی به مقادیر میانگین (Amax) نشان می‌دهد که سطح اهمیت زیست‌محیطی برآورد شده برای اثرات اقدام استراتژیک بر مؤلفه‌های زیست‌محیطی از جمله اثر بر سلامت محیط‌زیست، زیستگاه‌ها و تنوع زیستی، فلور (پوشش گیاهی)، خاک و سطح زمین، منابع آب‌های سطحی، کیفیت هوا و شرایط اقلیمی، دارایی‌های مادی، مناطق طبیعی و چشم‌اندازهای خاص طبیعی، محدوده‌های حفاظت شده طبیعی و فرهنگی، مناطق درگیر مشکلات زیست‌محیطی فعلی، بیشتر از حد آستانه قابل توجه (۰/۷) می‌باشد. علاوه بر این، از دیدگاه گروه خبرگان سطح اهمیت زیست‌محیطی اثرات و پیامدهای اقدام استراتژیک بر مؤلفه‌های دیگر از جمله سکونتگاه‌های روستایی با درجه اثرگذاری برابر با (۰/۸۷۲)، سکونتگاه‌های شهری با (۰/۸۶۹)، جمعیت به لحاظ تمرکز/و یا جابجایی و مهاجرت با (۰/۸۷۲)، رفاه و معیشت انسانی با (۰/۷۹۰)، تولید پسماند و زباله با (۰/۸۸۴) بالاتر از حد آستانه بوده و «قابل توجه» می‌باشد. همچنین، سطح اهمیت زیست‌محیطی اثرات اقدام استراتژیک مورد نظر بر مؤلفه‌هایی از جمله

پوشش جانوری و حیات وحش، سلامت انسانی، منابع آب زیرزمینی، تزریق مواد خطر ناک به محیط- زیست و دیگر مؤلفه‌ها از جمله مناطق با رژیم‌های متفاوت حفاظتی، ارزش‌های معماری و باستانی کمتر از حد آستانه «قابل توجه» ($0/7$) برآورد شده است. در این میان، مرتب‌سازی مقادیر اهمیت زیست- محیطی اثرات اقدام استراتژیک و نمایش آن در شکل (۳) نشان داد که بیشترین اهمیت زیست‌محیطی اثرات سند راهبردی توسعه اقتصادی مربوط به اثرگذاری بر (C28) مناطق پرجمعیت و متراکم با مقدار (Amax) برابر با ($0/907$) و کمترین سطح اهمیت زیست‌محیطی مربوط به اثر بر (C15) میراث فرهنگی (ارزش‌های معماری و باستانی) با مقدار (Amax) برابر با ($0/543$) و (C4) اثر بر سلامت انسان با مقدار ($0/568$) است.

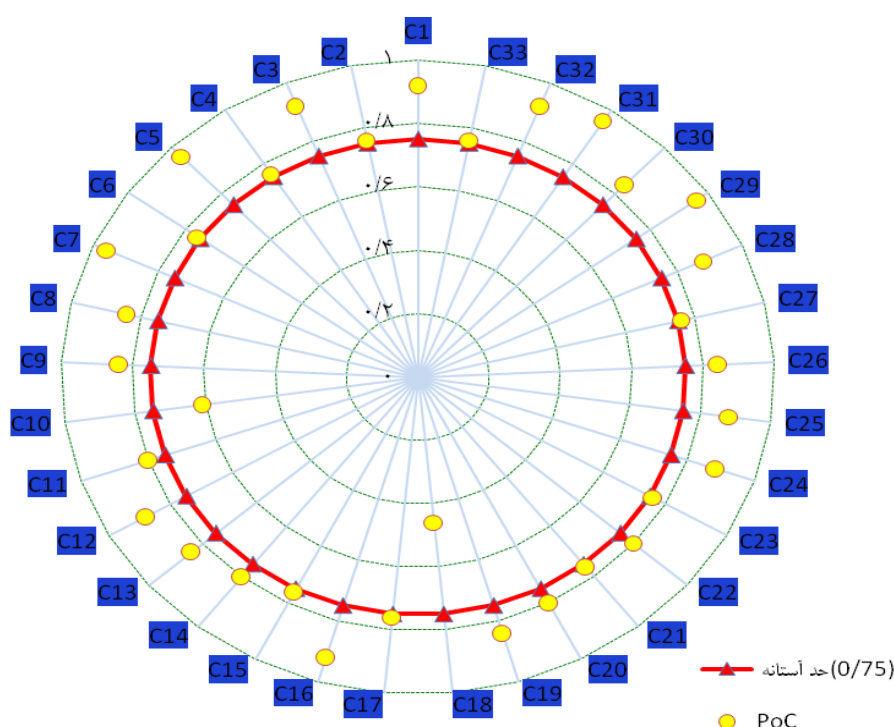
شکل ۳. توزیع مقادیر قطعی اهمیت (CV) به تفکیک مؤلفه‌های غربالگری استراتژیک محیط‌زیست

جدول ۴. مقادیر اجماع گروه خبرگان و تصمیم‌گیری نهایی درباره‌ی اهمیت زیست‌محیطی اقدام استراتژیک

تصمیم‌گیری نهایی	شرط ۲: سطح اهمیت اثرات زیست‌محیطی اقدام استراتژیک (CV)				شرط ۱: درصد اجماع گروه خبرگان درباره‌ی اثرات محیطی $PoC \geq 75$				رتبه براساس (Amax)	معیار زیست محیطی
	رتبه	معیار	مرتبه‌ب‌سازی (CV)	مقدار (CV)	معیارهای با اجماع یکسان	مرتبه‌ب‌سازی PoC	مقادیر PoC			
قابل توجه	۱	C28	۰/۹۰۷	۰/۷۸۷	۱	C5	۹۶/۱۵	۹۲/۳۰	۲۳	C1
قابل توجه	۲	C12	۰/۸۹۲	۰/۸۷۲	۱	C7	۹۶/۱۵	۷۶/۹۲	۱۰	C2
قابل توجه	۳	C30	۰/۸۸۸	۰/۷۹۰	۱	C29	۹۶/۱۵	۹۲/۳۰	۲۰	C3
غیر قابل توجه	۴	C8	۰/۸۸۷	۰/۵۶۸	۱	C31	۹۶/۱۵	۷۶/۹۲	۳۱	C4
قابل توجه	۵	C9	۰/۸۸۷	۰/۷۸۸	۲	C2	۹۲/۳۰	۹۶/۱۵	۲۱	C5
غیر قابل توجه*	۶	C13	۰/۸۸۷	۰/۶۴۷	۲	C3	۹۲/۳۰	۷۶/۹۲	۲۹	C6
قابل توجه	۷	C19	۰/۸۸۴	۰/۷۸۸	۲	C16	۹۲/۳۰	۹۶/۱۵	۲۲	C7
قابل توجه	۸	C24	۰/۸۸۴	۰/۸۸۷	۲	C32	۹۲/۳۰	۸۴/۶۱	۴	C8
قابل توجه	۹	C14	۰/۸۸۰	۰/۸۸۷	۳	C12	۸۸/۴۶	۸۴/۶۱	۵	C9
غیر قابل توجه*	۱۰	C2	۰/۸۷۲	۰/۷۷۱	۳	C24	۸۸/۴۶	۶۱/۵۳	۲۵	C10
قابل توجه	۱۱	C21	۰/۸۷۲	۰/۸۵۸	۳	C25	۸۸/۴۶	۸۰/۷۶	۱۴	C11
قابل توجه	۱۲	C22	۰/۸۶۹	۰/۸۹۲	۳	C28	۸۸/۴۶	۸۸/۴۶	۲	C12
قابل توجه	۱۳	C23	۰/۸۶۲	۰/۸۸۷	۴	C8	۸۴/۶۱	۸۴/۶۱	۶	C13
قابل توجه	۱۴	C11	۰/۸۵۸	۰/۸۸۰	۴	C9	۸۴/۶۱	۸۰/۷۶	۹	C14
غیر قابل توجه*	۱۵	C17	۰/۸۵۱	۰/۵۴۳	۴	C13	۸۴/۶۱	۷۶/۹۲	۳۳	C15
قابل توجه	۱۶	C25	۰/۸۰۴	۰/۷۹۱	۴	C19	۸۴/۶۱	۹۲/۳۰	۱۹	C16
قابل توجه	۱۷	C32	۰/۷۹۴	۰/۸۵۱	۴	C26	۸۴/۶۱	۷۶/۹۲	۱۵	C17
غیر قابل توجه	۱۸	C31	۰/۷۹۳	۰/۶۰۷	۴	C30	۸۴/۶۱	۴۶/۱۵	۳۰	C18
قابل توجه	۱۹	C16	۰/۷۹۱	۰/۸۸۴	۵	C11	۸۰/۷۶	۸۴/۶۱	۷	C19
غیر قابل توجه*	۲۰	C3	۰/۷۹۰	۰/۶۷۶	۵	C14	۸۰/۷۶	۸۰/۷۶	۲۷	C20
قابل توجه	۲۱	C5	۰/۷۸۸	۰/۸۷۲	۵	C20	۸۰/۷۶	۷۶/۹۲	۱۱	C21
قابل توجه	۲۲	C7	۰/۷۸۸	۰/۸۶۹	۵	C22	۸۰/۷۶	۸۰/۷۶	۱۲	C22
قابل توجه	۲۳	C1	۰/۷۸۷	۰/۸۶۲	۶	C2	۷۶/۹۲	۷۶/۹۲	۱۳	C23
قابل توجه	۲۴	C26	۰/۷۸۶	۰/۸۸۴	۶	C4	۷۶/۹۲	۸۸/۴۶	۸	C24
قابل توجه	۲۵	C10	۰/۷۷۱	۰/۸۰۴	۶	C6	۷۶/۹۲	۸۸/۴۶	۱۶	C25
قابل توجه	۲۶	C27	۰/۷۴۲	۰/۷۸۶	۶	C15	۷۶/۹۲	۸۴/۶۱	۲۴	C26
قابل توجه	۲۷	C20	۰/۶۷۶	۰/۷۴۲	۶	C17	۷۶/۹۲	۷۶/۹۲	۲۶	C27
قابل توجه	۲۸	C33	۰/۶۵۴	۰/۹۰۷	۶	C21	۷۶/۹۲	۸۸/۴۶	۱	C28
غیر قابل توجه*	۲۹	C6	۰/۶۴۷	۰/۵۹۹	۶	C23	۷۶/۹۲	۹۶/۱۵	۳۲	C29
قابل توجه	۳۰	C18	۰/۶۰۷	۰/۸۸۸	۶	C27	۷۶/۹۲	۸۴/۶۱	۳	C30
قابل توجه	۳۱	C4	۰/۵۶۸	۰/۷۹۳	۶	C33	۷۶/۹۲	۹۶/۱۵	۱۸	C31
قابل توجه	۳۲	C29	۰/۵۹۹	۰/۷۹۴	۷	C10	۶۱/۵۳	۹۲/۳۰	۱۷	C32
غیر قابل توجه*	۳۳	C15	۰/۵۴۳	۰/۶۵۴	۸	C18	۴۶/۱۵	۷۶/۹۲	۲۸	C33

منبع: (یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸).

افزون بر این، جدول (۴) یافته‌های غربالگری استراتژیک با توجه به درصد اجماع گروه خبرگان و سطح اهمیت زیست محیطی اثرات و در نتیجه اعمال شروط پیش‌نیاز به منظور تصمیم‌گیری نهایی درباره‌ی اهمیت زیست‌محیطی اثرات سند راهبردی توسعه اقتصادی بر هر یک از مؤلفه‌های کلیدی محیط زیست را نشان می‌دهد. براساس یافته‌ها، درصد اجماع گروه خبرگان درباره‌ی بسیاری از اثرات و پیامدهای زیست‌محیطی با مقادیر قطعی (CV) «قابل توجه»، بالاتر از حد آستانه می‌باشد. براساس نتایج، درصد اجماع خبرگان بر روی اهمیت اثرات اقدام استراتژیک بر معیارهایی هم‌چون سلامت محیط‌زیست، رفاه و معیشت انسانی و جمعیت به ترتیب برابر با (۹۶/۱۵)، (۹۲/۳۰) و (۷۶/۹۲) برآورد شده است و با توجه به مقادیر قطعی (CV) بالاتر از حد آستانه، نشان دهنده قابل توجه بودن اهمیت اثرات اقدام استراتژیک بر معیارهای مذکور می‌باشد. به همین ترتیب، نظرات گروه تصمیم‌گیری در زمینه سطح اهمیت اثرات و پیامدها بر مؤلفه‌های کلیدی از جمله تنوع زیستی، پوشش گیاهی، منابع خاک، منابع آب، عناصر و شرایط اقلیمی، دارایی‌های مادی و منابع طبیعی از سطح اجماع بالاتر از ارزش آستانه (۰/۷۵) برخوردار می‌باشد و نشان دهنده توافق بالای گروه خبرگان و کارشناسان در مورد اهمیت قابل توجه اثرات سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان بر مؤلفه‌های محیط‌زیستی فوق‌الذکر است.

شکل ۴. توزیع درصد اجماع گروه خبرگان به تفکیک مؤلفه‌های غربالگری استراتژیک محیط‌زیست

در این زمینه، نمایش توزیع اجماع گروه خبرگان بر اهمیت زیست‌محیطی اثرات اقدام استراتژیک به تفکیک مؤلفه‌های محیط‌زیست در شکل (۴) نشان داده شده است. همان‌گونه که شکل (۴) نشان می‌دهد، اجماع گروه خبرگان بر اهمیت پیامدهای سند راهبردی توسعه اقتصادی بر مؤلفه‌هایی هم‌چون

تغییر چشم انداز و منظر، تغییر کاربری اراضی، تولید پسماندها و زباله‌ها، حمل و نقل و ارتباطات، سازه‌های صنعتی و تحت تأثیر قرار دادن سکونتگاه‌های روستایی و شهری استان به ویژه محدوده‌های دارای مسائل و مشکلات زیست‌محیطی فعلی خوزستان به ویژه مناطق با تراکم فشرده با توجه به مقادیر اهمیت زیست‌محیطی (CV) محاسبه شده، از اجماع قابل توجه برخوردار می‌باشد.

(۵) نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های غربالگری استراتژیک محیط‌زیست، سند راهبردی توسعه اقتصادی شهرستان‌های استان خوزستان از پیامدهای زیست‌محیطی بالقوه قابل توجه برخوردار می‌باشد و در نتیجه اجرای آن اثرات قابل توجهی بر بسیاری از مؤلفه‌های کلیدی محیط‌زیست به همراه خواهد داشت. در این مطالعه اثرات اقدام استراتژیک مورد نظر در ارتباط با ۳۳ مؤلفه محیط‌زیست توسط گروه متخصصان و صاحب‌نظران مورد غربالگری قرار گرفت. نتایج تصمیم‌گیری نهایی نشان داد که براساس قوانین غربالگری و سیناریوهای تعریف شده، اثرات و پیامدهای شناسایی و پیش‌بینی شده برای ۲۵ مؤلفه محیط‌زیست (از تعداد کل ۳۳ مؤلفه) از جمله تنوع زیستی و زیستگاه‌ها، جمعیت، رفاه و معیشت، سلامت محیط‌زیست، فلور (پوشش گیاهی)، خاک، منابع آب سطحی، هوا، شرایط اقلیمی منطقه، دارایی‌های مادی، چشم انداز و منظر روستایی، کاربری اراضی، تولید پسماند و زباله، سکونتگاه‌های روستایی و شهری، حمل و نقل و ارتباطات، سازه‌های صنعتی، محدوده‌های طبیعی و حفاظت شده ملی و بین‌المللی، محدوده‌های فرهنگی، مناطق پر جمعیت، مناطق با کاربری‌های فشرده و یا درگیر با مشکلات زیست‌محیطی فعلی از سطح اهمیت «قابل توجه» برخوردار می‌باشد و در آینده می‌تواند باعث شکل‌گیری و تشدید مشکلات و مسائل زیست‌محیطی در ارتباط با مؤلفه‌های زیست‌محیطی و انسانی یاد شده شود. هم‌چنین، براساس اجماع گروه خبرگان (PoC) و مقادیر قطعی اهمیت زیست‌محیطی (CV/A_{max})، اثرات اقدام استراتژیک بر ۸ مؤلفه‌ی شامل ریسک اثرات بر سلامت انسان، پوشش جانوری، منابع آب زیر زمینی، ارزش‌های معماری و باستانی، تغییر شرایط ایمنی در ارتباط با تولید، تزریق مواد خطرناک در محیط، اثر بر محدوده‌های با رژیم‌های متفاوت حفاظتی و سایر مؤلفه‌های محیط‌زیستی به شکل «غیر قابل توجه» می‌باشد. بدین‌ترتیب، با عنایت به آنچه آمد و بر مبنای یافته‌های غربالگری استراتژیک زیست‌محیطی ضرورت انجام ارزیابی‌های دقیق و جامع از سند راهبردی توسعه اقتصادی استان خوزستان به منظور شناسایی و تجزیه و تحلیل کم و کیف اثرات و در صورت لزوم بازنگری، اصلاح، بهبود و یا تغییر محتوا و استراتژی‌های تدارک دیده شده و پیش‌بینی اقدامات کاهشی مناسب پیشنهاد می‌گردد.

(۶) منابع

- آل محمد سیده؛ یآوری احمد رضا؛ صالحی اسماعیل و زبردست، لعبت، (۱۳۹۳)، به کارگیری ارزیابی راهبردی محیط زیست به منظور تدوین سیاست‌های برنامه توسعه پایدار دریاچه ارومیه، محیط شناسی، شماره ۳، صص ۶۴۵-۶۶۷.
- احتشامی، مجید و اکرامی، عطیه، (۱۳۹۰)، به کارگیری ابزار مدیریتی «ارزیابی راهبردی محیط زیست» در مسیر توسعه پایدار، فصلنامه راهبرد، شماره ۶۲، صص ۲۱۸-۱۹۵.

- بدری، سیدعلی؛ رضوانی، محمد رضا؛ ترابی، ذبیح الله و هاجری، بهرام، (۱۳۹۵)، شناسایی راهکارهای توسعه روستایی با استفاده از چارچوب مشارکتی SOAR مورد: روستایی میغان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۵، شماره ۴، صص ۲۷-۴۳.
- برزهرکار، مجتبی، کارگری، نرگس و نغمه مبرقعی دینان، (۱۳۹۵)، بررسی و مقایسه قابلیت‌های روش‌های معمول ارزیابی اثرات محیط‌زیستی و روش تصمیم‌گیری چند معیاره ELECTRE-TRI، فصلنامه انسان و محیط‌زیست، سال ۱۴، شماره ۳۶، صص ۴۴-۵۴.
- خوش‌منش زاده، بهنوش؛ منوری، سید مسعود و دبیری، فرهاد، (۱۳۸۶)، بررسی تطبیقی نظام حقوقی ارزیابی زیست محیطی راهبردی در کشورهای مختلف جهان و مقایسه آن با ایران، علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۱۴، شماره (۲)، صص ۱۱۵-۱۲۲.
- صادقلو، طاهره؛ سجاسی قیداری، حمدالله و ریاحی، وحید، (۱۳۹۵)، ارزیابی اثرات زیست‌محیطی صنایع استخراجی - معدنی در پایداری نواحی روستایی مورد: روستاهای پیرامون کارخانه سیمان زنجان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۵، شماره ۱، صص ۱۷۳-۱۹۹.
- صفاری، امیر، (۱۳۹۲)، تحلیل مخاطرات زیست‌محیطی و راهبردهای مدیریت پسماند در نواحی روستایی، مطالعه موردی: دهستان اجارود مرکزی، شهرستان گرمی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۲، شماره ۱، صص ۷۱-۹۱.
- عالم رجبی، هدی و مکنون، رضا، (۱۳۹۰)، ارزیابی راهبردی زیست‌محیطی و نقش آن در تحقق توسعه پایدار، اولین همایش ملی ارزیابی مدیریت و آمایش محیط زیستی در ایران.
- کاظمی، نسرين، (۱۳۹۴)، گروه‌های متفاوت روستایی و حفاظت از محیط‌زیست، فصلنامه مسکن و محیط روستا، دوره ۳۵، شماره ۱۵۵، صص ۱۴۳-۱۵۷.
- گراوندی، شهرپر، پاپ زن، عبدالحمید و نشمیل افشار زاده، (۱۳۹۰)، مدل‌سازی توسعه پایدار زیست‌محیطی با استفاده از تئوری بنیانی (مورد مطالعه: روستای شروینه شهرستان جوانرود)، فصلنامه مسکن و محیط روستا، دوره ۳۰، شماره ۱۳۶، صص ۸۷-۶۷.
- مرید سادات، پگاه و محدثه ساعی‌نیا، (۱۳۹۶)، جایگاه گردشگری در توسعه پایدار روستایی، (مطالعه موردی: روستای مصر، شهرستان خور و بیابانک)، فصلنامه توسعه پایدار محیط جغرافیایی، شماره ۲، صص ۸۳-۹۵.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسن و ارسطو یاری، (۱۳۸۹)، حفاظت محیط‌زیست و برنامه‌ریزی توسعه فیزیکی روستا با تأکید بر ارزیابی طرح‌های هادی روستایی، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دوره ۲۱، شماره ۳، صص ۴۵-۶۰.
- Ahmad, K., Sanchez-Triana, E., 2008, **Strategic Environmental Assessment for Policies An Instrument for Good Governance**, Publisher: International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank.
- Alshuwaikhat, H. M., 2005, **Strategic environmental assessment can help solve environmental impact assessment failures in developing countries**. Journal of Environmental Impact Assessment Review, Vol.25, pp.307-317.
- Adohinzin, JB., Xu, L., DU, j., Yang, F, 2011, **Capacity strengthening for environmental assessment in Binin**, Journal of Environmental Monitoring and Assessment, Vol.180, pp. 269-282.
- Arce.R., Gullon.N., 2000, **The application of Strategic Environmental Assessment to sustainability assessment of infrastructure development**, Journal of Environmental Impact Assessment Review. Vol. 20. PP.393-402.
- Bao, C-K., Lu,Y-S., Shang, J., 2003, **Framework and operational procedure for implementing strategic environmental assessment in china**, Journal of Environmental Impact Assessment Review. Vol. 24. PP.27-46.
- Bodjanova, S., 2006, **Median Alpha-Levels Of A Fuzzy Number**, Journal of Fuzzy Sets And Systems, Vol.157, No.7. PP. 879 – 891.
- Caratti. P., Dalkmann. H., Jiliberto. R., 2004, **Analytical Strategic Environmental Assessment: towards better decision-making**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

- Chaker, A., El-Fadl, K., Chamas, L., Hatjian, B., 2006., **A review of strategic environmental assessment in 12 selected countries**, Journal of Environmental Impact Assessment Review, 26: 15-56.
- Cheng, J.H., Lee, C.M., Tang, C.H., 2009, **An Application of Fuzzy Delphi and Fuzzy AHP on Evaluating Wafer Supplier in Semiconductor Industry**, Journal of WSEAS transactions on information science and applications, Vol.6. PP. 756-767.
- Chu, H.C., Hwang, G.J., 2008, **A Delphi-based approach to developing expert systems with the cooperation of multiple experts**, Journal of Expert systems with applications, Vol. 34. No 4. PP.2826-2840.
- Dalal-Clayton, B., Bass, B., 2009, Experience of integrating environment into development institutions and decisions, published by International Institute for Environment and Development: (UK).
- DFID (Department for International Development), 2003, **DFID Environmental Guided: A guide to environmental screening**, from: www.dfid.gov.uk.
- Fischer B. T. 2007, **Theory and practice of strategic environmental assessment, towards a more systematic approach**, Publisher: Earthscan, London, UK.
- Garg, SK., 2006, Ecology and Environmental Studies, KHana Publishers, DELHI.
- Hsu, Y-L., Lee, C-H., Kreng, V.B., 2010, **The application of Fuzzy Delphi Method and Fuzzy AHP in lubricant regenerative technology selection**, Journal of Expert Systems with Applications, Vol. 37. PP. 419-425.
- Joshi, M., Ravindranath, S., Jian, G., Nazareth, K., 2007, Sustainable Development: An Introduction, Internship Series, Vol. I.
- Liou, M-L., Y, S-C., Yu, Y-H., 2006, Reconstruction and Systemization of the methodologies for strategic environmental assessment in Taiwan, Journal of Environment Impact Assessment Review. Vol. 26, pp.170-184.
- Mariano, E.B., and Rebelatto, D.A.D.N., 2020, **Transformation of wealth produced into quality of life: analysis of the social efficiency of nation-states with the DEAS triple index approach**, Journal of the Operational Research Society, Vol.65(11), pp. 1664-1681.
- Mekuriaw, A., Tafeera, B., 2013, **The role of Environmental Impact Assessment for sustainable development**, IAIA13 Conference Proceedings, Impact Assessment the Next Generation.
- Morgan, R.K., Hart, A., Freeman, C., Coutts, B., Colwill, D., Hughes, A., 2012. **Practitioners, professional cultures, and perceptions of impact assessment**, Journal of Environment Impact Assessment Review. Vol. 32, pp.11-24.
- Mosele, M., 2003, **Rural Development: Principles and Practice** (1. publ. ed), LONDON.
- Mulder, J.D., 2012, **The protocol on Strategic Environmental Assessment: A Matter of Good Governance REVIEW OF European Community & International Environmental Law (RECIEL)**, Vol.20(3).
- Murry, J., Hammons, J., 1995, **Delphi: A Versatile Methodology For Conducting**, Review of Higher Education, Vol.18(4).pp.23-36.
- Nilsson, M., Björklund, A., Finnveden, G., and Johansson, J., 2005, **Testing a SEA methodology for the energy sector: a waste incineration tax proposal**. Journal of Environmental Impact Assessment Review, 25(1), 1–32.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), 2006, **Applying Strategic Environmental Assessment (SEA): Good Practice Guidance for Development Co-operation. DAC Guidelines and Reference Series**, Publisher: OECD, Paris.
- Polido, A., João, E., Ramos, T.B., 2014, **Sustainability approaches and strategic environmental assessment in small islands: an integrative review**, Journal of Ocean Coast, Vol. 96, PP.138–148.
- Rehhausen, A., Kopple, J., Scholles, F., Stemmer, B., 2018, Quality of federal level strategic environmental assessment – **A case study analysis for transport, transmission**

- grid and maritime spatial planning in Germany**, , Journal of Environmental Impact Assessment Review, Vol, 73, pp. 41-59.
- Rojas, C., Pino, J., Jaque, E., 2013, Strategic Environmental Assessment in Latin America: A methodological proposal For urban planning in the Metropolitan Area of Concepcion (Chile), Journal of Land Use Policy, Vol. 30, pp. 519-527.
 - Sizo, A., 2015, **Strategic Environmental Environmental Assessment Design for Wetland Assessment and Conservation Policy Development an Urban Planning Context**, (A Thesis Submitted to the College of Graduate Studies and Research In Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Doctor), Saskatchewan Saskatoon University, Department of Geography and Planning.
 - Tang, C.W. & Wu, C.T., 2010, **Obtaining a Picture Of Undergraduate Education Quality: A Voice From Inside The University**, Springer, Journal of Higher Education, Vol. 60. PP. 269-286.
 - Tian, M., Gao, Q., Wang, N., Yang, X., Xu, X., Zhang, L, 2018, **Strategic Environmental Assessment and Sustainable Development**, Asia Conference on Energy and Environment Engineering (ACEEE 18).
 - Wang, S., Liu, J., Ren, L., Zhang, K., Wang, R., 2009, **The development and practices of strategic environmental assessment in Shandong Province, in China**, Jornal of Environ Impact Assess. 29, PP. 408–420
 - World Bank., 2011, **Strategic Environmental Assessment in Policy and Sector Reform**, World Bank Publishing, Washington, DC.
 - Wu, CH. H., Fang, W. CH., 2011, **Combining the Fuzzy Analytic Hierarchy Process and the fuzzy Delphi method for developing critical competenc of electronic commerce professional managers**, Qual Quant, Vol. 45. PP. 751–768.